

סוריה ורוסיה – שיתוף-הפעולה נמשך כבעבר

זאב וולפסון

רקע

שיתוף-הפעולה בין ברית-המועצות (רוסיה) וסוריה בצידו ובטכנולוגיה צבאיים יש היסטוריה ארוכה ועשירה. אולם בקצרה, יש להבדיל בין שני שלבים שונים זה מזה ביסודם: מ-1956 עד 1991, ואחרי 1991. כידוע, מאז אמצע שנות החמישים החלה רוסיה להושיט סיוע צבאי נרחב למדינות רבות, בעיקר מסיבות אידיאולוגיות, דהיינו: "למדינות הנאבקות נגד קולוניאליזם, אימפריאליזם ואו הציונות". סוריה נמנתה עם הלקוחות העיקריים, והציבים ביותר, של תשלובת התעשיות הביטחוניות הרוסיות. בין השנים 1956 עד 1990 רכשה סוריה מרוסיה קרוב ל-5,000 טנקים, יותר מ-1,200 מטוסים צבאיים, 65 משגרי טילים, 4,200 תותחים ומרגמות, 70 אניות וספינות של משמר החופים, וכדומה. העלות הכוללת הגיעה ל-26 מיליארד דולר, ויותר מ-9,500 קצינים סוריים השתלמו בברית-המועצות בלימודים צבאיים מתקדמים.

בשנות השבעים החלה מדיניות המכירות של הנשק הסובייטי להיות מושפעת מגורם נוסף – לבד מהעניין האידיאולוגי והתחרות עם ארצות-הברית – והוא הלחץ של "עודפי ייצור". באותה התקופה פיתחה וייצרה ברית-המועצות נשק מכל הסוגים (להוציא אניות מערכה גדולות) בכמות גדולה יותר משייצרו ארצות-הברית,

ד"ר זאב וולפסון הוא חבר "מרכז מיירוק לחקר רוסיה" שליד האוניברסיטה העברית בירושלים. מחקרו "The Destruction of Nature in the Soviet Union" (בשם עט **בוריס קומרוב**), ראה אור ב-1979 במערב, וזכה לשמונה מהדורות בשבע שפות. מאז אסון צ'רנוביל מתרכז ז"י בעיקר בהיבטים האקולוגיים של פיתוח טכנולוגיות גרעין ואמלי"ח להשמדה המונית ברוסיה. גרסה מורחבת של המאמר באנגלית עומדת לראות אור כנייר עמדה של מרכז אריאל. זהו פרסומו הראשון של ז"י בנת"ב.

מדינות נאט"ו ויפן גם יחד. יותר, למעשה, מכפי שהצבא הסובייטי היה מסוגל לנצל בימי שלום או בכל סכסוך צבאי שניתן להעלות על הדעת¹.

על מנת להבטיח שהייצור הביטחוני והמו"פ לצורכי צבא (שהאליטה הצבאית הסובייטית היתה גאה בו במיוחד) יימשכו באותו הקצב, היו התעשיות הביטחוניות והטכנולוגיות המיושנות כמעט בכל מחיר. "הנשק סופק למדינות ערב במחירים שרירותיים, ולא נדרש שום תשלום", כותב הפרשן הצבאי ודים קוזילין, הנמנה עם סגל "המרכז למחקר המדיניות הרוסית" במוסקבה ("מרכז PIR"). "שני הצדדים התייחסו לכל העניין רק כאל נתונים סטטיסטיים של מסחר; לא היה שום תהליך של מקח וממכר, והכל נקרא 'אשראי לטווח ארוך'². מאז 1989, כאשר ברית-המועצות עמדה כבר לפני התפוררות, החל יצוא הנשק על רקע אידיאולוגי להידלדל, וב-1991 הגישה רוסיה החדשה, היורשת החוקית של ברית-המועצות לשעבר, לסוריה חשבון על סך 11 מיליארד דולר – יתרת החוב בסך 26 מיליארד דולר עבור הצידו שסופק. דמשק לא אישרה עדיין שום סכום*.

שנות התשעים – יצוא של שלל מלחמה

וריה נאלצה לחדש את יחסיה עם רוסיה בתנאים לא נוחים עד מאוד, הן מבחינה צבאית והן מבחינה פוליטית. תנאים אלה נוצרו כתוצאה מהתמוטטות האימפריה הסובייטית, התפתחות שסוריה, או כל ידיד או

¹ Alexey Arbatov, "Russian Unique Military Course", *Nezavisimoe Voennoe Obozrenie*, No. 9, 1998, p. 4.

² Vadim Kozyulin, "Russian and Syria: Military-Technical Bargaining", *Yaderny Kontrol* No. 3, May-June, 2000, p. 68.

* מקורות רוסיים ומערביים, ובכללם מקורות ישראליים, מציינים סכומים שונים לגבי החוב של סוריה לרוסיה – בין 8.5 ל-12 מיליארד דולר. כפי שידוע הי"ט, כל אומדן דולרי של הייצור הסובייטי הוא אומדן מופקפק מאוד. עם זאת, יש לציין כי עירק אשר קיבלה – וחויבה – בסכום זומה (30.5 מיליארד דולר) הכירה הן בסכום הכולל והן בגובה הסכום ש"ט רם נפרע – 8 מיליארד דולר³. לפיכך, השלב הראשון וההרמוני של שיתוף-הפעולה בין סוריה לרוסיה בתחום החימוש הביא לכך ש:

(1) בתחילת שנות התשעים היו 90 אחוזים מהחימוש הסורי ממך קור סובייטי; וכן –

(2) סוריה לא הצליחה לפרוע את חובותיה, והסיכויים לשיתוף-הפעולה נוסף בינה לבין רוסיה פחתו במידה ניכרת.

³ Pavel Feldengauer, "Partnership with Iraq is a Good Deal", *Segodnia*, 21 November, 1997, p. 3.

⁴ Nezasvisimoe Voennoe Obozrenie, Moscow, 3 February, 1997, p. 3

⁵ Krasnaia Zvezda עם קולונל-גנרל איי מ"ס לין, ראש המנהל המרכזי ה-12 (נשק גרעיני) במש"ר ההגנה הרוסי, 29 בדצמבר 1993. ב-1998 נתמנה מסלין ליועץ במרכז PIR במוסקבה. המידע אומת עם אנשי מרכז PIR במאי 2000.

⁶ Konstantin Makienko, "Grey Arms Market in the C. I. S", PIR Study papers No. 6, 1997, p. 8.

⁷ Jane's Intelligence Review, April 1997, vol. 9, # 4, pp. 187-190.

⁸ Arie O. Sullivan, "Does Syria Really Have a War Option?", Jerusalem Post, January 7, 2000, p. B1 שווי הנשק הרוסי לקוח מדוח של יו"ר ועדת הביטחון של הדומה, גנרל לב ורכלין, שפורסם ב-12 Kommersant-Daily באפריל 1997.

⁹ קוויילין, שם, הע' 2, עמ' 66.

¹⁰ העובדה שהקשרים האישיים בין אנשי הצבא הסורי והרוסי הם קשרים טובים מתאשרת גם מן העובדה שיתוף הפעולה ביניהם בתחום הייצור הנשק הכימי נמי שך באותו ההיקף גם אחרי 1991, כפי שהיה לפני כן. בשנת 1994 נתפס קציין בכיר לא פחות מאשר גנרל אנטר לי קונצבין, ראש הוועד דה הממלכתית לאמנות בנוגע ללוחמה כימית וביולוגית, כשהוא מוכר לסוריה חומרי-גלם לייצור נשק כימי. גם אחרי שהודח מתפקידיו הרשמיים (הרוסים החליטו לא להעמיד אותו לדיון), המשיך קונצבין לפעול במעבדת "האקולוגיה של הרעלים" שלו, בא-קדמיה הרוסית למדעים, וניהל קשרי מחקר ופיתוח עם "עמיתיו" (הסורים. B. Freger, R. Tzvang and Z. Wolfson, "CW in Russia: Destruction and Proliferation Risks," CIS Environment & Disarmament Yearbook, Mayrock Center, Hebrew University, 1998, pp. 31-32).

בעל-ברית של ברית-המועצות לשעבר לא יכול היה לשנותה. היתרון היחיד שהיה אז לסוריה היה הניסיון הנרחב שצברה במגעייה עם הדרגים הבכירים הרוסיים, הצבאיים והפוליטיים, בכל הרמות. אין ספק שהקשרים האישיים והעסקיים הארוכים, וההשכלה שרכשו בבתי-ספר צבאיים במוסקבה ובארצותיה השונות של ברית-המועצות, סייעו לסורים מאוד. הם הבינו שנוצרה כאן הזדמנות לגרוף רווחים אפילו מן העובדה העצובה (מכל בחינה אחרת) שברית-המועצות חדלה להתקיים.

עקב העובדה שכל המשאבים הגרעיניים של ברית-המועצות לשעבר עברו לידי רוסיה, בשעה ששלוש המדינות החדשות (אוקראינה, בלארוס וקזחסטן) ויתרו מרצון על הנשק הגרעיני, מרכזים הפרשנים הצבאיים במערב את תשומת-לבם ברוסיה, על חשבון מדינות אחרות. אוקראינה, בלארוס וקזחסטן אינן נחשבות למדינות שראוי להקדיש להן תשומת-לב רבה כל כך. הכמויות האדירות של חימוש קונוונציונלי ולא-קונוונציונלי שנפל לידיהן של שלוש מדינות אלה כמעט בן-לילה מוזכרות אמנם, אך רק בדרך אגב. אלא, שכל החימוש הזה לא נותר כאבן שאין לה הופכין. לאוקראינה לבדה, למשל, היו בסוף 1991 שלושים ותשע דיוויזיות עם 9,293 טנקים, 11,346 נגמ"שים, 12,240 מערכות ארטילריות שונות, יותר מ-2,000 מטוסים, ועוד. כל הצבא האדיר הזה מצויד היטב במאגרי תחמושת ובסיסי תחזוקה, ונהנה מאספקה נאותה של חלפים. כעבור חמש שנים, בסוף 1996, נשארו באוקראינה רק 45 אחוזים מהטנקים, הנגמ"שים והמטוסים, בהשוואה ל-1991, ופחות מ-20 אחוזים מהכלים הארטילריים. כל השאר נמכר.⁴

שוויי של החימוש שנשאר באוקראינה נאמד על-ידי מומחים רוסיים בעשרות מיליארדי דולרים. אם כי "דולרי" אינו המדד הטוב ביותר לעניין זה, המספר מצביע על ירושה של נשק שהיתה הרבה מעבר לכושר הקליטה ולשאפות הצבאיות והפוליטיות של אוקראינה, לפחות בתקופה ההיא. 39 דיוויזיות אמורות היו להגן על האינטרסים של האימפריה, ואוקראינה הריבונית לא יכלה להרשות לעצמה אפילו לתחזק כמות כזאת של נשק. בסוף 1993 הביע נציג משרד ההגנה במוסקבה דאגה רשמית בקשר לתנאי האחסון ואמצעי הביטחון. דבריו נאמרו בעקבות דיווחים על קשרים שנוצרו בין הסורים עם כל דרגי הצבא האוקראיני, לרבות ביחידות המאחסנות נשק גרעיני.⁵ בבלארוס ובקזחסטן נשארו מאגרי נשק קונוונציונלי קטנים יותר, יחסית. אולם גם כמויות אלה עלו במידה רבה על הצרכים הצבאיים של המדינות העצמאיות החדשות, שלא היו נתונות לשום איום חיצוני, ובה בעת סבלו ממשברים כלכליים חמורים, מהיום הראשון לריבונותן. כתוצאה מכך, בשנים 1992 עד 1995 היינו עדים לגיאות חסרת תקדים בשוקי הנשק השחורים ו"האפורים" בברית-המועצות לשעבר. קונסטנטין מקיינקו, מומחה עצמאי ממוסקבה ועורך ה-Eksport Vooruzhenie ("יצוא נשק"), כינה את הנעשה בתחום זה "כלכלת שלל מלחמה", הנשענת על מכירות נשק חוקיות למחצה ובלתי חוקיות.

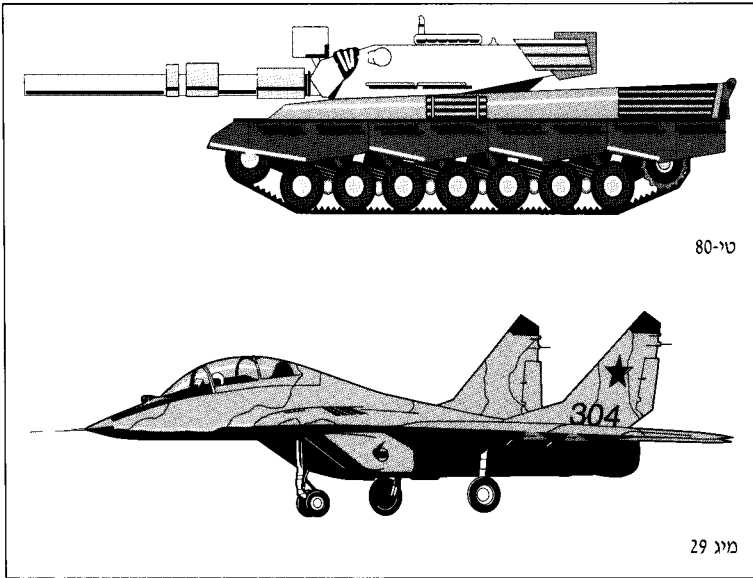
בשנים 1992-93, אומר מקיינקו, בתקופה שבאה מיד אחרי הרפורמות הכלכליות הקיצוניות, "...האנשים הבכירים בצבא, בתעשיות הביטחוניות ובפוליטיקה, שהיתה להם גישה למשאבי הנשק, התייחסו אליהם כמו

אל מעין שלל מלחמה אישי שצריך להמיר אותו למטבע קשה".⁶ משרד ההגנה הרוסי הוסמך למכור נשק וציוד צבאי מיושנים, באמצעות Voyentekh – חברה שהוקמה על ידו. אולם החברה פורקה עד מהרה, מפני שמכירות הנשק וקבלת הרווחים יצאו משליטתה של המדינה.

למעשה, "מבצעי סוף העונה" החלו בגרמניה המזרחית עם יציאתו של הצבא הסובייטי, ונמשכו אחר כך במדינות מזרח אירופה האחרות וכעבור זמן – גם ברוסיה עצמה ובמדינות העצמאיות החדשות. שם הם נעשו בהקשר של הרפורמות ושל הצמצומים בכוחותיהן המזוינים, או בלי כל הקשר שהוא. רודסקוי, שהיה סגן-נשיא רוסיה, הכריז כבר ב-1992 שהשוק השחור בנשק המתנהל במדינה גדול פי שניים מהשוק הרשמי, ולדעת מומחים זו היתה לשון המעטה מופלגת.⁷ וגם אם נאמין לדבריו של רודסקוי, המשמעות היא מכירה בלתי-חוקית של נשק בהיקף של 2.2 מיליארד דולר לפחות.

בדיוק בתקופה זו, ב-1992, קנו הסורים מרוסיה כמות גדולה של טנקי T-72, דגם שהיה חדש אצלם, ושילמו תמורתם 270 מיליון דולר במזומן. תשלום במזומנים היה חסר תקדים, מבחינתם של הסורים, והיתה צריכה להיות לכך סיבה. תמורת 270 מיליון הדולרים הללו קיבלו הסורים כמות חסרת-תקדים של נשק. הירחון Jane's Defense אומר שסוריה קיבלה 400 טנקים ויותר מ-300 תומ"מים, שבימים אחרים היו עולים לה כמעט פי שניים, בסביבות 500 מיליון דולר.⁸ העסקה סוכמה במהירות מפתיעה, והמשלוחים החלו בסוף אותה השנה – 1992. כלומר, הנשק שמכרו הרוסים היה אצלם במלאי. עסקה זו היתה, ונשארה, העסקה הגדולה היחידה שנסגרה בין סוריה לרוסיה מאז תחילת שנות התשעים. יש לציין כי באותה התקופה עמדו לרשות הסורים מקורות כספיים מסוימים – התגמול שקיבלו תמורת השתתפותם בקואליציה הפרו-מערבית נגד עירק. ראוי לציין במיוחד שבמקביל ביקרו קציני צבא סוריים במוסקבה לעתים קרובות מאוד. הרוסים גמלו בביקורים תכופים פחות, אבל עדיין מרובים, בהתחשב בכמות הזעומה של הציוד, שרובו היה מורכב מחלפים ומתחמושת, שנרכשו מסוריה מאז 1992. כך, למשל, ב-1996 קנו הסורים נשק מחברה ממשלתית רוסיית, Rosvooruzhenie, בסכום של 1.3 מיליון דולר, וב-1997 קנו במיליון דולר בלבד.⁹ גם שווי הציוד והנשק שרכשו בשנים 1994-95 לא עלה על 10 מיליון דולר. פעילותה של סוכנות הרכש הצבאי הסורית במוסקבה בתחילת שנות התשעים היתה נמרצת וענפה יותר מאשר אי-פעם בעבר. יתר על כן, הוקמה אז ועדה רוסיית-סורית מיוחדת לצורך הקשרים בנוגע לציוד צבאי. בדצמבר 1996 פתרה הוועדה את הבעיה המרכזית: גובה החוב של סוריה לרוסיה. זו היתה בעיה מורכבת, מסיבות רבות, וביניהן העובדה שגם סוריה הגישה שירותים מסוימים לרוסיה, שהחשוב ביותר ביניהם היה עגינת אניות מלחמה רוסיות בנמל הצבאי בלטאקיה. נוסף על כך, היה גם שיתוף-פעולה מסוים בתחום המו"פ והייצור של נשק כימי וביולוגי, שלא ניתן לפרסמו במלואו בשום מקרה, ובוודאי לא בהסכמים החתומים על-ידי מדינה.¹⁰

הוועדה הנוכרת דנה, לבד מבעיית החוב, גם בהספקת נשק קל ונשק נ"ט. אולם, התוצאות היו זניחות, בדיוק כמו בשנים הקודמות. הרוסים יכלו לשער שהסורים נושאים

"אסד בחר באופציית השלום כהחלטה אסטרטגית". מזה מספר שנים שסוריה נתונה במשבר כלכלי חמור והתמ"ג לנפש ירד בה אל מתחת ל-800 דולר. עם זאת, לא זו בלבד שהסורים לא חדלו מרכישות נשק קונוונציונלי וכן אמל"ח להשמדה המונית, אלא שנקשרו עסקאות מקיפות במיליארדי דולרים. עלות המיג 29 הוא 20 מיליון דולרים, עלות ה-T-80 מגיע ל-2 מיליון ויותר ליחידה. סביר להניח שעל יסוד נתונים אלה היה זה אלוף (מילל) אורי שגיא, מי שהטיל את כובד משקלו כראש אמ"ן, שהצהיר, כי "אסד בחר באופציית השלום כהחלטה אסטרטגית".

ידידותיים, עם מוסקבה הרשמית. המכשול השני, חשוב לא פחות, היה שבמקרה של קניית נשק מאוקראינה או מאחת ממדינות חבר העמים יהיה קושי למצוא מומחים שידריכו את המשתמשים בנשק, ואחר כך חלפים ותחמושת. סוריה העדיפה לקנות מאוקראינה נשק, חלפים ותחמושת שניתן לארום בקלות במכולות ולהטענים בבטן האניות. האניות הפליגו מאודסה ללסאקיה ללא חניות ביניים, לא באו במגע עם שלטונות המכס של שום מדינה, וכל הגילויים הידועים לנו על עסקאות נשק בלתי-חוקיות עם אוקראינה באו משטחן של מדינות שלישיות. השערורייה הקולנית סביב העברת הנשק הבלתי-חוקית מצפון קוריאה לסוריה פרצה במקרה, במכס של הונג-קונג.

בשנים האחרונות החלה אוקראינה סוף סוף להקים את מערכת בקרת היצוא שלה, אבל היא עדיין מלאה חורים. המערכות האלה ממלאות את תפקידן רק כאשר מתרוקן המלאי של מה שמבוקש מאוקראינה בשוק העולמי.¹⁵

המצב כפי שתואר לעיל מקשה להעריך בדייקנות את כמות הנשק שקנתה סוריה באוקראינה, בבלארוס ובקזחסטן. ייתכן שזו הסיבה שפרשנים צבאיים במערב אינם עושים שימוש בנתונים אלה, בשעה שהרוסים אינם מהססים לעשות הערכות כוללות, בייחוד כאשר קיימות ראיות עקיפות להשקה. ניתוח ההזמנות שסוריה היתה רוצה להגיש לרוסיה, למשל, מצביע על המגמה הברורה הבאה: תחילה היה מדובר בחלפים, בתחמושת מסוגים שונים, בנשק קל (תת-מקלעים), וכן בנשק כבד כגון מטוסים ומטל"מים. כאשר הסיבובים הראשונים של השיחות בנוגע לנשק זה העלו חרס, ביקשו הסורים בסיבובים הבאים סוגים אחרים של חלפים ושל תחמושת, ואילו הבקשות למטוסים ולטילים נשארו כמעט ללא שינוי.¹⁶ המסקנה

ונתנים גם עם השלטונות האוקראיניים, הבלארוסיים והקזחיים ועם חברות פרטיות. ודים קוזיולין אומר שהסורים בדקו את המחירים ואת תנאי המכירה לנשק הדרוש להם תחילה ברוסיה, ואחר כך בקייב, במינסק או באלמה-אטה, וכמעט תמיד העדיפו לסגור עסקאות מחוץ לרוסיה. המחירים היו, כמובן, הגורם העיקרי. Rosvooruzhenie לא יכלה להציע מחירים שיהיו שונים מהותית ממחירי השוק העולמי, מבלי לפגוע במכירות העתידיות לגורמים ערביים ואחרים.¹¹ הצבא המרושש, ועשרות מפעלים צבאיים שנוקדו לכסף כמו לאוויר לנשימה, שבשנים 94-1993 הפסיקו את ייצורם כליל, או הסתדרו איכשהו עם עבודות אקראיות, ציפו בכיליון עיניים לרווחים של Rosvooruzhenie ושל חברות אחרות, חשובות פחות. המדיניות הרוסית הרשמית היתה שיש להפנות את הרווחים מיצוא הנשק להצלת התעשיות הביטחוניות של המדינה. גם התעשייה הביטחונית האוקראינית לא לבלבה, אולם המצב הכלכלי באוקראינה היה גרוע עוד יותר, האבטלה היתה נוראה, והם נאלצו להציע מחירים נמוכים במידה ניכרת לעומת המחירים שהציעה רוסיה. כל עוד נמכר נשק מהמאגרים, וייצוא שלל המלחמה" נמשך, היו האוקראינים מוכנים למכור נשק תמורת 30 אחוזים, או אפילו פחות, מהמחיר הממוצע. בשנת 1994 נמכרו שני מטוסי SU-27 לתימן תמורת מיליון דולר, בשעה שהמחיר הממוצע היה חמישה מיליון דולר למטוס.

אבל גם המחירים הנמוכים הללו היו לעתים קרובות פיקטיביים, והקונה קיבל סחורות רבות או טובות יותר מאלה שצוינו בחוזה, מאחר שספירת המלאי של "שלל המלחמה" נעשתה בצורה גרועה, ובעלי התפקידים שלשלו לכיסיהם סכומים נאים. ואכן, בין השנים 1991 עד 1997 לא היתה בשום מחסן צבאי באוקראינה רשימת מלאי מסודרת. בשנים 1992 עד 1997 התנהלו רק 20 אחוזים ממכירות הציוד הצבאי באוקראינה בערוצים רשמיים, ו-80 האחוזים הנותרים היו "אפורים" או "שחורים".¹² המכירות לסוריה נרשמו בסטטיסטיקה הרשמית כחלפים לטנקי T-55 ו-T-72, אך אין זה סוד שחלקם של הסורים גם ב-80 האחוזים הנותרים היה משמעותי למדי.¹³

קיים מידע מסוים על נשק שנמכר רשמית על-ידי בלארוס, בשנים 1992 עד 1998, תמורת 680 מיליון דולר בערך, וסוריה נחשבת ללקוחה העיקרית של Beltekheksport, חברה ממשלתית ליצוא נשק.¹⁴ הסברה היא שממדי "השוק האפור" בבלארוס קטנים יותר בהשוואה לאוקראינה – כ-30 אחוזים מהשוק הלגיטימי. אבל גם אם לא נביא בחשבון את רכישות הנשק של הסורים ב"שוק האפור", הרכישות שלהם בבלארוס מסתכמות ב-150-160 מיליון דולר. מאחר שמדובר בעיקר ב"יצוא שלל מלחמה", ייתכן שדמשק קיבלה מבלארוס נשק ששוויו האמיתי הגיע ל-300 מיליון דולר בערך.

אין לשכוח שבכל מדינות חבר העמים היו – ועדיין ישנן – הגבלות מסוימות על מכירת נשק. מדינות כמו סוריה אינן יכולות לקנות שם מטוסים, מערכות של טילי נ"מ או כל ציוד צבאי גדול אחר שניתן להבחין בו מלוויין. כל המטוסים וכל מערכות הניימ מיוצרים ברוסיה, וקנייתם תוך עקיפתה של מוסקבה היתה יוצרת מתחות ניכרת בין השותפות, בשעה שבמשך כל שנות התשעים ניסתה סוריה לשמור על יחסים קורקטיים, ואפילו

¹¹ קוזיולין, ריאיון עם המחבר, מוסקבה, מאי 2000.

¹² פקיד בממשלת אוקראינה, ריאיון עם המחבר, מוסקבה, מאי 2000.

¹³ Nezavisimoe Voennoe Obozrenie, February 3, 1997, p. 3.

¹⁴ Nikolai Viktorovich, "Military-Industrial Complex of the CIS Countries", Ruskii Telegraph, May 25, 1998, p. 5.

¹⁵ וולודימיר ציומאק, פקיד אוקראיני, מצגת והרצאה בסמינר על מכירת נשק בלתי-חוקיות, קייב, 17-19 במאי 2000.

¹⁶ קוזיולין, ריאיון עם המחבר, מוסקבה, מאי 2000.

מרוסיה בתחום זה¹⁹. מכל מקום, יבוא סדרות ייצור לא-שלמות של ציוד צבאי, זולות ככל שיהיו, מעורר בעיות כאשר הסורים מנסים להפעיל אותו בצבאם. זוהי הסיבה, בין שאר סיבות, שצריך לזכור כי "נרכש" עדיין אין פירושו "הופעל". השאלה, באיזו מידה יהיה הנשק שרכשה סוריה מרוסיה (או ממדינות אחרות) יעיל בשעת הפעלתו, מצריכה דיון נפרד. עם זאת, ההמעטה בערכן של כמויות הנשק שרכשה סוריה במדינות חבר העמים ב"צינורות אפורים" עלולה לחבל בהערכת הפוטנציאל הצבאי של סוריה וכוננותה למלחמה, על כל ההשלכות הפוליטיות והצבאיות הנלוות לכך.

מ-1998 עד 2000

מ אז אמצע שנות התשעים, לאחר שמאגרי הנשק במחסני הצבא ובמחסנים התעשייתיים החלו להידלדל, פחת היקפו של "יצוא שלל המלחמה", והוא איבד את מקום הבכורה שלו. אשר לסוריה, גם אפשרויות התמרון שלה בין מוסקבה, קייב ומינסק פחתו בהתאם. אמנם ניתן לבצע מודרניזציה של טנקים באוקראינה, אבל מודרניזציה של מיגים מחוץ לרוסיה לא באה בחשבון. גם את מטוסי המיג והסוחוי החדשים, ואת מערכות טילי הני"מ החדשות, ניתן היה לרכוש רק מהרוסים. נציגי קונצרן MAPU המוסקבאי, המייצר את המיגים, כבר הודיעו על תכניותיהם למודרניזציה של כל 40 מטוסי המיג-29 הנמצאים, לדבריהם, ברשות סוריה²⁰.

מבחינה היפותטית, אוקראינה או בלארוס יכולות למכור לסוריה את מטוסי הסוחוי-27 או מיג-29 שלהן במחירים נמוכים, ואם יהיה צורך, יוכלו לקנות אחר כך ברוסיה מטוסים חדשים. לחיל-האוויר האוקראיני, למשל, יש 66 מטוסי סוחוי-27 ו-144 מטוסי מיג-29. אבל מהלך כזה לא נראה אפשרי, לפחות בינתיים, בעיקר מסיבות פוליטיות, אבל גם מסיבות טכניות טהורות. כך למשל, טילים למערכות ני"מ והדגמים החדשים של טילי ני"ט ניתן לרכוש רק באמצעות אותן החברות – Anithey במוסקבה, ו-Design & Construction Enterprise בטולה, המייצרות משגרי טילים.

מאז 1996 נעלמו בהדרגה מרשימת הקניות של הסורים ברוסיה סוגים רבים של נשק קל וטילי ני"ט, וכן מודרניזציה של טנקים. לעומת זאת, נשק ני"מ ודגמים חדשים של נשק ני"ט החלו לתפוס מקום נכבד יותר ברשימות הללו. כך, למשל, ב-1996 תכננו הסורים לרכוש טילים עבור מערכת הני"ט Concourse, טילים מונחים מסוג דומה, ומטולי רימונים עם ציוד ראיתי לילה ותחמושת. בה בעת התנהלה משא-ומתן מתקדם להספקת מערכות S-300 (דגם MU1), וכן מערכות ני"מ וני"ט Buk-M1 ו-Tor-M1²¹. כעבור זמן, החלו הסורים לבדוק את האפשרות לרכוש סוגים נוספים של מערכות ני"מ לטווחים קצרים ובינוניים, את התחנות הניידות החדשות ביותר לאיכון שידורי אלחוט, מערכות תצפית והנחיה ממוחשבות לטילי ני"מ, מערכות תקשורת מוגנות היטב וציוד נ"ל"א (נגד לוחמה אלקטרונית). מערכת שלמה כזאת, הכוללת שמונה מרכיבים, נקראת אצל הרוסים "מערכת הגנה קרקע-חלל", ועלותה מוערכת

המתבקשת היא, שהם הצליחו לקבל חלק מהרשימה (חלפים, תחמושת ותת-מקלעים) במקומות אחרים, ואילו ברוסיה קנו רק את הפריטים ההכרחיים ביותר. זהו ההסבר לקניות הזעומות בשנים 1994-1997.

החל ב-1996 ניהלה סוריה משא-ומתן עם מוסקבה, וביקשה להשתמש במפעלים הרוסיים לתיקון מאות טנקי ה-T-72 ו-T-55 שלה, ולמודרניזציה שלהם. אבל אז באה אוקראינה, שגם מפעלי הטנקים שלה עמדו בטלים, והציעה מחירים טובים יותר. אחד המפעלים בקייב, שנמצא בשליטת חברת Ukroboronservis, תיקן ב-1997 200 טנקי T-55 והכניס בהם מודרניזציה. מבחינתה של סוריה, זו היתה עסקה גדולה למדי, שקשה להניח כי אפשר היה לסכם אותה ללא הקשרים הקודמים בין מומחי הטנקים באוקראינה לבין החברה בעלת המפעל, יצואנית הנשק העיקרית של אוקראינה.

כיום החלו האוקראינים לתקן גם את טנקי ה-T-72 הסוריים ולהנהיג בהם מודרניזציה. ב-300 הטנקים יותקנו הגנה נוספת על התובה, ציוד לראיית לילה, מערכות מעקב בלייזר, וייתכן שגם ציוד ממוחשב נוסף. המחירים שדרשו האוקראינים מסתכמים בחצי מיליון דולר לטנק בערך (100 אלף דולר לשיפור המיגון של התובה, ו-200 אלף דולר עבור ציוד לראיית לילה), והעלות הכוללת עבור 300 הטנקים היא כ-150 מיליון דולר¹⁷. עד כה לא נחתם בין אוקראינה לרוסיה כל הסכם על שיתוף-פעולה ביצוא נשק. יתר על כן, מאז 1996 מנסה רוסיה – בטענה של בעלות על פטנטים בינלאומיים – לשלול מאוקראינה את זכויותיה להשתמש בטכנולוגיות מסוימות, והיא גם מטילה ספק באמינות מנועי הטנקים מתוצרת אוקראינה. אולם, ברמה האישית מנהלי המפעלים האוקראינים מקיימים יחסים מצוינים עם חבריהם הרוסים, וקונים מהם את הציוד האלקטרוני החסר להם, חלפים לכלים ארטילריים, וכדומה. אנשי עסקים סוריים, שמאז 1991 נהנים מחופש תנועה מוחלט כמעט במדינות חבר העמים, כמו כל הזרים האחרים, כוננו קשרים אישיים וישירים עם מפעלים ובתי-חרושת ברוסיה, באוקראינה ובבלארוס, והם יודעים בדיוק מה מתרחש שם. יש להם מושג טוב מאוד, למשל, כיצד יכולים יצרני הטנקים האוקראינים להשיג את החלפים ואת המכללים החסרים להם, המיוצרים ברוסיה. אין להם ספק שבסופו של דבר הם ישיגו באוקראינה את אותו הציוד, ובאותה רמת המודרניזציה כמו ברוסיה, אבל הרבה יותר בזול¹⁸.

מגבלה חמורה נוספת על "השוק האפור" במדינות חבר העמים היא חוסר השלמות במבחר סדרות הייצור הנמכרות. המאגרים הקיימים בצבא אינם יכולים לספק תמיד את המערכת השלמה של החלקים המתאימים, תחמושת "טרייה" וכדומה. צריך לקנות מה שיש, ולנסות למצוא את הדברים החסרים במקומות אחרים בחבר העמים. איש אינו יודע באיזו מידה של הצלחה אפשר לעשות זאת. אבל קיימים גם מקורות אחרים, כגון סין, אשר סיפקה לסוריה, ועדיין מספקת לה, נשק במחירים נמוכים, כאשר חלק מהציוד והנשק מיוצרים על-פי הסכמי הרשאה סובייטיים. אולם, זה מחזיר אותנו לבעיית האיכות של החלפים ושל פריטים דומים אחרים. כידוע, לא תמיד סין מסוגלת לטפל כהלכה בטכנולוגיות הסובייטיות (הרוסיות), ואינה יכולה להסתדר בלי עזרה

¹⁷ פקיד בממשלת אוקראינה, ריאיון עם המחבר, מוסקבה, מאי 2000.

¹⁸ עיתונאי מוסקבאי המסקר את סוגיית הסחר בנשק, ריאיון עם המחבר, מוסקבה, מאי 2000.

¹⁹ קי' מקיינקו, ריאיון עם המחבר, מוסקבה, מאי 2000.

²⁰ קוז'ולין, שם, הע' 2, עמ' 69.

²¹ שם, עמ' 66. בכתב-העת Military Parade נכתבו הדברים הבאים על מערכות טילי הני"מ הרוסיות המודרניות (גיליון מאי-יוני 1996, עמ' 21): "ההימוש וצידו הלחימה בהגנה האווירית של כוחות היבשה מיוצגים על-ידי מערכת טילי הני"מ S-300 ברמת 'המחוז הצבאי (יחידת)', על-ידי מערכת טילי הני"מ Buk ברמת הארץ-מיה (קורפוס), על-ידי מערכת טילי הני"מ Tor ברמת הדיוויזיה (אוג'דה), על-ידי תותחי הני"מ המתנייעים Tunguska, ומערכת טילי קרקע-אוויר נידת Iglu ברמת הרגימנט. מערכת S-300 אמורה לגרום להרס רב של המטרות, והיא מסוגלת להעסיק מטרות אוויריות רבות, לרבות מטוסים אסטרטגיים וטקטיים, וטילים לשדה-הקרב ולזירת-הלחימה, וטילים בליסטיים של כוחות האוויר... מערכת Tor משמשת להשמדת טילים אוויריים ומטרות אחרות הדורשות דיוק רב, מטוסים טקטיים, טילים מכוּנפים ומטרות אחרות..."

בכמה מיליארדי דולרים. סוריה נמצאת אמנם באחד המקומות הראשונים ברשימת הקונים הפוטנציאליים של הרוסים, אבל ברור שברגע זה היא אינה מוכנה – פיננסית או טכנית – לרכוש את כל המערכת. הקנייה המתוכננת של מערכות ה-S-300 וה-Tor נתפסת על-ידי הרוסים והסורים כאחד כרכישת מרכיבים – נתחים של המערכת.²²

מתוך רכישות הנשק ברוסיה שתכננו הסורים לשנים 99-1998, בסכום כולל של 2 מיליארד דולר, היו מערכות הני"מ לבדן אמורות לעלות 300 עד 400 מיליון דולר. כל התכנית היתה צריכה להתבצע בתוך ארבע שנים, וסוריה צריכה לשלם 500 מיליון דולר לשנה. חאפז אל אסד בא למוסקבה, זו הפעם הראשונה מאז 1989, כדי לסכם את העסקה – ביקור שהיה אמור לבשר את שובה של מוסקבה לזירה הפוליטית המזרח-תיכונית כגורם פעיל. אסד נגש עם הנשיא, עם סגן הנשיא, עם שר ההגנה ועם שר החוץ, אבל על אף שרוסיה רצתה מאוד להשיג הישג פוליטי, היא התעקשה על תשלום במזומנים תמורת כל פריט או שירות, ולא היתה מוכנה להעניק אשראי כלשהו. במצב הכלכלי הנוכחי, התעשייה הביטחונית הרוסית פשוט אינה יכולה לנהוג אחרת. גם כך עשתה מוסקבה ויתורים גדולים כאשר הסכימה לא להעלות לפי שעה את בעיית החובות של סוריה ולפתוח דף חדש, אבל זה כל מה שיכלה לעשות.

הסורים טוענים עדיין שמן הראוי היה לתת להם אשראי כלשהו, ומדברים על קנייה של מערכות ני"מ, בראש ובראשונה. הם יודעים שלרוסים יש כמה מערכות S-300 מושלמות, המוחזקות במחסנים עוד מימי הסובייטים, באחסנה לטווח ארוך, והם יודעים בדיוק היכן. הסורים יודעים עד כמה הרוסים זקוקים לכספים להשלמת העבודה על מערכת ה-S-400 החדשה שלהם, והם מנסים להשיג תנאים טובים יותר לעסקה. עד כה הצליחו הסורים לרכוש, בתנאים טובים למדי, מערכות טילי ני"ט מונחים יעילות מאוד מדגמי Komet-E (במחיר כולל של 65 מיליון דולר) ו-Metis-M-1 (73 מיליון דולר). סוריה קנתה 2,000 יחידות כאלה, משני הדגמים.²³

הרוסים מוכנים גם לספק בהקדם מערכות טילי ני"מ וטילים נגד טילים כמו Tor-M1 (SA-15 לפי הסיווג במערב), אבל המחירים שהם דורשים אינם מתאימים לדמשק. ה-Tor נחשבת למערכת הגנת ני"מ מקומית יעילה מאוד על מטרות מוגדרות, כמו למשל ארמון הנשיאות או מפקדה צבאית. רדיוס הפעולה התכליתי של המערכת הוא 18 קילומטרים. יוון קנתה ברוסיה 21 מערכות כאלה במחיר של 526 מיליון דולר, הנחשב יקר, ואילו סין שילמה ב-1997 וב-1999 מחיר נמוך הרבה יותר (איש אינו יודע כמה) עבור 26 מערכות ה-Tor-M1 שרכשה. הסורים רוצים שיתנו להם את אותם התנאים קיבלו הסינים, דרישה המעצבנת את מוסקבה, ללא ספק.²⁴

כיום מתברר יותר ויותר שדמשק אינה יכול להגיש כעת הזמנות גדולות לרוסיה, וההזמנות הקטנות שלה אינן מסייעות הרבה לתעשייה הביטחונית הרוסית. גריגורי ראפוטה, סגן ראשון לשר המסחר, הממונה על סחר הנשק, אומר שהמעשים שלו מוכנים לבצע כל הזמנה, אבל הזמנות קטנות, ובייחוד הזמנות של חלפים לנשק סובייטי מכל הסוגים, להוציא טילים, מבהילות את הפקידים שלו.²⁵ אם הפריטים המבוקשים אינם נמצאים במחסנים, ובדרך

כלל הם אינם נמצאים שם מפני שנמכרו כבר לפני זמן רב, צריך יהיה לייצר אותם. המשמעות היא שצריך להפעיל מחדש או להסב מפעלים או קווי ייצור העומדים כעת בטלים, או מייצרים משהו אחר לגמרי, אבל רק לזמן קצר. בעיות הייצור של הרוסים מוזכרות כאן לא רק כדי לנתח את הפוטנציאל של התעשייה הביטחונית הרוסית, אלא כדי להטעים שבכל הנוגע לתקונים ולמודרניזציה של מטוסים, ובייחוד מטוסי-הקרב מדגמי מיג, אין לצבא הסורי בררה אלא לפנות לרוסיה. ורוסיה יכולה להסכים רק להזמנות גדולות, ארוכות טווח, שתמורתן משולמת במטבע קשה, ובמזומנים. הבעיה הניצבת אפוא בפני הסורים היא כיצד לגייס כמה מאות מיליונים כמקדמה על ההזמנות הראשונות של מערכות Tor-1S-300 ועל תיקוני המיגים, ואחר כך לגייס סכומים קטנים יותר לקניות נוספות. יש לציין כי בואו של אסד לביקור עם כסיס ריקים לא הפתיע את הרוסים. עוזרו הבכירים של פרימקוב (פרימקוב עצמו, שהזמין את אסד למוסקבה, פוטר על-ידי ילצין שלושה חודשים לפני הביקור) הציעו תכנית נוספת ליצוא נשק, ולא רק לסוריה. במסגרת תכנית זו הופיע טארק עזיז במוסקבה בדיוק בתקופת שהותו הקצרה של אסד, והפגישה הלבבית בין השניים הסירה את כל המכשולים, כך חשבו הרוסים, מן הדרך לשיתוף-פעולה בין שתי המדינות ברכישת נשק רוסי. אמנם אי-אפשר למכור לעירק שום נשק במישרין, אבל אפשר למכור אותו לסוריה, וזו תייצא אותו לאחר מכן לבגדד, כמעט ללא סיכון שתתפס בשעת מעשה. עירק תשלם עבור העסקה, כמובן, ואם תצטרף לתכנית גם אירן, שגם היא מוגבלת ביכולתה לקנות נשק מרוסיה במישרין, אפשר יהיה להזרים בשלוש-ארבע השנים הקרובות נשק בשווי של כמה מיליארדי דולרים דרך סוריה. העמלה שיקבלו הסורים עבור התיווך שלהם תסתכם בשני מיליארד הדולרים שחסרים להם כדי לשלם למוסקבה עבור הקניות הגדולות שלהם. אולם מומחים במוסקבה סבורים שהרעיון הוא עדיין בוסר, בעיקר בגלל השיחות בין ישראל לסוריה, בחסותה של ארצות-הברית.²⁶

תלותה של סוריה ברוסיה לרכישת נשק מודרני אמנם הולכת וגדלה, אבל קשריה של דמשק עם אוקראינה ובלארוס לא נחלשו. אדרבא, הם הולכים ומתהדקים. Beltekheksport, החברה הממשלתית הבלארוסית העוסקת ביצוא נשק, קיבלה מקדמה בסך 32 מיליון דולר, ושטר-חוב על סך 64 מיליון דולר נוספים, למימון מיזם של רשת טלפונים ניידים. מכאן ואילך, כל נשק רוסי או אחר, שאפשר יהיה להשיג במינסק, יוכלו הסורים לקנות, אם לא מהם עצמם, כי אז מאלה התלויים בהם, שותפיהם לעסקים.²⁷ גם בקיב נשמעים דיבורים על ניסיונות של הסורים לממן מיזמים לא צבאיים, הפעם באמצעות חברות אוקראיניות דומות. חברות אלה עשויות להיות מתוכות נוחות במקרה שדמשק תיאלץ לקנות נשק כזה מרוסיה, אם זו תחליט, מסיבה כלשהי, שלא נוה לה למכור אותו במישרין. לחברה במינסק או בקיב קל הרבה יותר לקנות את "המוצר" וליצא אותו לסוריה, או אפילו הלאה. לבגדד, למשל.²⁸

בכל תסריט הגיוני של הסכמי שלום במזרח התיכון ושל התקרבות בין ארצות-הברית לסוריה, קשה להאמין שהסורים יוותרו על הקשרים הטובים שהצליחו לרקום במסדי השלטון בבלארוס, באוקראינה וברוסיה. הם

V. Kozyulin, "Export Potential of Land-Based and Space Defence: Russia's Secret Weapon", Yaderny Kontrol', no. 1, 2000, pp. 20-21.

²³ עובד במרכז PIR, ריאיון עם המחבר, מוסקבה, מאי 2000. ראו גם: קוזיולין, שם, הע' 2, עמ' 66. "Komet-3 פותחה כדי לחזק את עוצמת האש של טילי ני"ט מוגר חיס, ולהבטיח העסקה במשך 24 שעות ביממה. המערכת מתוכננת בצר רה מודולרית, וניתן להתקין אותה על סוגים שונים של רכב לחימת חי"ר, נגמ"שים ומ-כוניות, וכן ניתן להשתמש בה בנפרד, בדגם הנייד Komet-3 מצוידת בהכוונה טלוויזיונית או טומטית למחצה של הטיל בעזרת קרן לייזר, והיא אמורה להיות מחוסנת מפני חסימה אלקטרונית. הטיל המונחה של המערכת חמוש בראש נפץ טורי, ואפשר לחמש אותו גם בראש חניים. בטיל מות-קן מדמה אי"א לירי לירי לה ובתנאים קשים": Military Parade, May-June, 1996, p. 20.

²⁴ ק' מקיינקו, ריאיון עם המחבר, מוסקבה, מאי 2000.

²⁵ גריגורי ראפוטה, סגן ראשון לשר המסחר, ריאיון, Yaderny Kontrol', No. 3, 2000, p. 41.

²⁶ פקיד ממשלתי רוסי, ריאיון עם המחבר, מוסקבה, מאי 2000. ראו גם:

²⁷ V. Kozyulin, "Re-export of Russian Conventional Arms May Intensify", Yaderny Kontrol', no. 6, 1999, p. 47.

²⁸ N. Viktorovich, no. 15.

²⁸ ויאציסלב פזניאק, מנהל המכון למחקרי מדיניות, מינסק, מצגת והרצאה בסמינר על מכירות נשק בלתי-חוקיות, קייב, מאי 2000.

ימשיכו לשמור עליהם, כחלופה לרכישת נשק זול יותר, וישמרו במיוחד על הקשרים עם מוסקבה, מסיבות אסטרטגיות ופוליטיות.

אין ספק שאף אחת ממדינות ברית-המועצות לשעבר אינה יכולה להתחרות ברוסיה – לא בשוק הנשק ולא בזירה הפוליטית העולמית. אמנם כן, כיום רוסיה חייבת לייצא להודו את הדגמים החדשים ביותר של מטוסיה, כגון ה-SU-30, וחיל-האוויר שלה אינו יכול להרשות לעצמו להצטייד בשום מטוס-קרב חדיש. אבל, מצד אחר, התעשיות הביטחוניות הרוסיות מסוגלות להגיע לרמה המערבית – בתחומים מסוימים – מוקדם יותר מכפי שצפו מומחים רבים. כמה חברות פרטיות, שהוקמו במוסקבה ומחוץ לה בשנים האחרונות, מצליחות לפתח ולייצר דגמים חדשים של מכשירי לייזר ואחרים לטילי טנקים ונייט מונחים. חברות אלה, קטנות מאוד במושגים הרוסיים (כמאתיים עובדים), המאוישות במדענים ובמהנדסים פורשי התעשיות הביטחוניות הרוסיות המתפוררות, הצליחו לייצר בשנתיים האחרונות מוצרים המסוגלים להתחרות עם מוצרים אמריקניים, והם זולים יותר (אגב, הסורים כבר יצרו קשר עם חברות אלה, וגם אם לא הזמינו אצלן עד כה דבר, ולא קנו מהן דבר, עצם העובדה שהם הזדרזו "לגשש" אצלן, מעידה על הפוטנציאל הטמון בהן).

ייתכן שהסורים סבורים כי היכולת הצבאית הטכנולוגית של הרוסים טובה ומדויקת יותר מיכולתם של אחרים, וכך גם הפוטנציאל הפוליטי שלהם. אבל מצד אחר, מוסקבה זקוקה לדמשק יותר ויותר, ולא רק כקונה של נשק. בתולדות האנושות לא אירע מעולם שאימפריה אדירה התפוררה במהירות רבה כל כך כמו ברית-המועצות. עד כדי כך, שרוסים רבים, ובודאי האליטות הרוסיות, חשים עדיין כאילו הם משתייכים למעצמת-על, והם סובלים מהמכאובים המדומים שסובל אדם באיבר שנקטע ממנו. האיבר שנקרא "המזרח התיכון" הוא המקום שבו שואפים הרוסים לעשות את "החזרה" שלהם לזירה, מפני שיש בכוחו להעניק להם לא רק מעמד פוליטי, אלא גם רווח כלכלי. הרוסים נעשו חלק חשוב מהגשר שבונים סוחר הנשק הרוסים במטרה להגיע אל נסיכויות המפרץ הפרסי. הפרשה האחרונה היתה כאשר איחוד נסיכויות המפרץ (UAE) חתם לפני שבועות אחדים על הסכם לרכישת טילי נייט מדגמי Kornet-F ו-Metis-M. האיחוד רכש כבר בעבר את ה-Kornet, אבל ניסויי השדה של הסדרה הראשונה של הטילים נחלו כישלון חרוץ. רק עכשיו, לאחר שסוריה רכשה את הטילים האלה, החליט איחוד הנסיכויות לקנות בדיוק את אותם הדגמים שקנתה דמשק. בה בעת, הזמין איחוד הנסיכויות מרוסיה כמה עשרות יחידות של מערכת נייט לטווח קצר הנקראת Pantzir (שפירושו ברוסית "שריון קשקשים"), במחיר של 750 מיליון דולר. הסורים ניהלו כבר לפני שנתיים משא-ומתן על רכישת דגם מתקדם זה של מערכת Tor וה-Pantzir, ששניהם טעונים שיפורים. עכשיו איחוד הנסיכויות משלם תמורת השיפורים²⁹. ערכה האסטרטגי של דמשק, בעיניה של מוסקבה, נובע בעיקר מהעמדות התקיפות שנוקטת סוריה בסכסוך הערבי-ישראלי, וכן בעימות בין עירק לארצות-הברית. נוסף על כך, רוסיה מחפשת כבר שנים אחדות בעלי-ברית, במטרה לצמצם את עצמתה ואת השפעתה של תורכיה

בגבולותיה הדרומיים של רוסיה. עד כה, סוריה היא בעלת-בריתה הקרובה ביותר של רוסיה גם בעניין זה. כל עוד סוריה מגלמת בקרבה סיכויים פוליטיים רבים כל כך לרוסיה, באזור חשוב כמו המזרח התיכון, מוסקבה תתייחס אליה בהתאם, גם אם סחר הנשק ביניהן ימשיך להתנהל בעצלתיים.

ההסכמים לרכישת נשק בין סוריה לרוסיה נוצלו על-ידי שני הצדדים, עוד לפני ביצועם בפועל לצרכים פוליטיים, באמצעות הדלפות מידע מכוונות. דמשק שקופה יותר בשאיפתה "להפגין שרירים" כדי לכפות על ישראל ויתורים נוספים. אבל דומה, שגם מוסקבה רוצה להפעיל קצת לחץ, לצרכיה היא. ד"ר א' ארבוטוב, חבר ועדת הביטחון של הדומה, שהשתתף בתחילת אפריל 2000 בכנס על התפתחויות אסטרטגיות שנערך באוניברסיטת תל-אביב, רמז בצורה גלויה למדי שרוסיה עשויה לשקול מחדש את מכירת הנשק שלה לדמשק, אם מיזמים משותפים עם ישראל באזור יתגלו כרווחיים יותר³⁰.

אולם, כל ההצהרות שהושמעו לאחרונה בדרגים שונים, הן ברוסיה והן באוקראינה, על הפסקת המכירה של טכנולוגיות "רגישות" ונשק למזרח התיכון, מוכיחות דווקא את ההפך. התפיסה החדשה של מדיניות החוץ הרוסית, כפי שגובשה על-ידי מועצת הביטחון של הנשיא בחודש מרס האחרון, מדגישה את עדיפותם של האינטרסים הפוליטיים ארוכי-הטווח על פני כל אינטרסים "צרים", כגון סחר, לרבות סחר בנשק³¹.

על אף כל חילוקי-הדעות הקיימים בין שתי המדינות, סוריה נשארה בגדר הזדמנות רצינית מבחינתה של רוסיה, הממוגנת בתוכה רווח כלכלי נקי וסיכוי להגשמת השאיפות הפוליטיות של רוסיה כמעצמה גדולה.

סיכום

1. התפוררותה של ברית-המועצות העמידה את סוריה במצב קשה. סוריה איבדה בבת-אחת הן את הסיוע הטכני לציד הצבאי שלה, בתקופה שבה קרוב ל-90 אחוזים מכל החימוש הסורי היו מתוצרת סובייטית, והן את החסות הפוליטית. אבל הסורים הצליחו לנצל היטב את העובדה שבמדינות החדשות שקמו – אוקראינה, בלארוס וקזחסטן – נשארו חלקים מהצבא הסובייטי, ביחד עם כמויות גדולות של חימוש, מחסנים גדושים ומלאים, וסדנאות לתיקון ציוד צבאי.
2. בשנים 5-1992 פרח במדינות אלה, וכן ברוסיה עצמה, שוק "אפור" של נשק, והסורים היו בין הקונים העיקריים בכל מקום. הקניות שלהם במדינות חבר העמים, בתחילת שנות התשעים, נאמדות בכמה מאות מיליוני דולרים. ראוי לזכור שהמחירים שנדרשו ושולמו בעסקאות חוקיות למחצה ובלתי-חוקיות אלה היו נמוכים הרבה יותר מהמחירים הרשמיים, עד כדי 50 אחוזים ויותר, מאחר שסכומי הכסף הגדולים ששולמו במזומנים למוכרים ולמתווכים שונים לא נרשמו ולא דווחו. המשמעות היא שתמורת מיליון דולר קיבלו הסורים, וגם אחרים, סחורות ששווין היה למעשה שני מיליון

²⁹ סוכנות Interfax, 11 ביוני 2000.

³⁰ א' ארבוטוב, הרצאה בור עידה שהתכנסה במרכז מ' קוריאל, אוניברסיטת תל-אביב, 5 באפריל 2000.

³¹ 'Yademy Kontrol', no. 2, 2000, p. 10.

- דולר, ואפילו שני מיליון וחצי דולר. למרות חסרונות מסוימים של קנייה בשוק "האפור", כמו למשל סדרות של מוצרים שקובצו בצורה אקראית, ציוד לא מושלם, וכדומה. על-ידי קנייה בשוק זה הצליחה סוריה לפתור חלק מבעיותיה הדוחקות ביותר של צבאה, כמו למשל הספקת תחמושת וחלפים, ועלה בידה גם לחדש את מאגר הנשק הקל ונשק הני"ט שלה.
3. עם דעיכת השוק "האפור" באוקראינה, בבלארוס ובקזחסטן, החלה דמשק להשקיע מאמצים רציניים בהידוק קשריה עם מוסקבה, מכיוון שלפני 1997-98 התנהלו המגעים בעיקר כדי לשמור על קשר, והרכש נעשה במדינות אחרות, במחירים נמוכים יותר.
4. אחרי קיץ 1999, כאשר רוסיה הסכימה להניח לפי שעה לשאלת החובות של סוריה, אך עם זאת לא העניקה לה שום אשראי חדש, קיצצו הסורים את תכניות הרכש שלהם. כיום הם מתרכזים במערכות נשק נגד טילים ונגד מטוסים לטווחים בינוניים וקצרים, שיעניקו להם הגנה טובה נגד מהלומות אוויריות ובטילים על מטרות מקומיות, כמו למשל – בראש ובראשונה – ארמון הנשיאות או משגרים של טילי "סקאד". המומחים במוסקבה סבורים שניתן לצפות כי בעתיד הקרוב תוציא דמשק 200 עד 300 מיליון דולר על טילים מדגם Tor-M1, או דגם דומה.
5. ניתוח המצב, לרבות השוק "האפור", מעלה כי הפוטנציאל של מכונת המלחמה הסורית גדול הרבה

- יותר מכפי שניתן להסיק מדיווחים כמו המאזן הצבאי במזרח התיכון, 1999-2000 (בהוצאת מרכז יפה למחקרים אסטרטגיים שליד אוניברסיטת תל-אביב). דוח זה מתעלם כליל מהשוק "האפור", ללא כל סיבה נראית לעין. אך אם יובאו בחשבון נתונים מפורטים שונים, אפשר יהיה לא רק להעריך את הכמויות ואת המפרטים של החימוש שקיבלה דמשק עד כה, אלא גם להסיק מספר מסקנות בקשר לאיכות הצבא הסורי ולקשריו הטכנולוגיים עם רוסיה בעתיד.
6. אין לזלזל בהצלחתה של סוריה בעבר (בשנים 1992 עד 1998) לקיים את מכונת המלחמה שלה ולהשיג חימוש חיוני רב מסוגים שונים, מפני שהדבר עלול להשפיע על נקלה על התחזיות לגבי העתיד. אם לא נחדל להתעלם מהנתונים ה"לא ברורים" או "לא נוחים", אנו עלולים להיתקל בכמה "הפתעות" מאוד לא נעימות במקרה של סכסוך צבאי ובימי שלום. ייתכן שהתמרונים הפוליטיים של דמשק לא יובנו כהלכה, במלוא רצינותם.
7. הישרדותן של התעשיות הביטחוניות הרוסיות, שהרוסים רואים בהן – לא בלי סיבה – את "מוח האומה", מחייבת לנצל כל הזדמנות אפשרית. סוריה היא אחת ההזדמנויות הטובות ביותר, מפני שהיחסים בין סוריה לרוסיה מעניקים סיכוי לשאיפותיה של רוסיה לחזור למעמדה הקודם במזרח התיכון, נוסף על שיתוף-הפעולה הביטחוני ■

★ ★ ★

נספח מס' 1

השוואת מאפיינים בין מערכת S-300 למערכת פטריוט (PAC-2)

מאפיינים	S-300	פטריוט
טווח העסקת מטרה, בק"מ	100	עד 90
אירודינמית בליסטית	עד 40	עד 20
גובה העסקת מטרה, בק"מ	0.025 עד 30	0.06 עד 24.4
אירודינמית בליסטית	1 עד 25	3 עד 12
השטח המוגן נגד טילים בליסטיים מסוג "סקאד", בקמ"ר	עד 1,400	עד 150
מהירות מרבית של המטרה, במטרים לשנייה	3,000	2,200
מספר טילי SAM מתבייתים בו-זמנית	עד 12	עד 3
משקל ראש הנפץ בק"ג	150	80
סוג ראש-הנפץ	כיווני	מעגלי
קצב אש מרבי לשנייה	2-1	4-3
זמן כניסה/יציאה למפעולה, בדקות	5/5	15/30
שלדת הרכב המתנייע	גלגלית	גרור למחצה

מתוך: Military Parade, ינואר-פברואר 1996, עמ' 80.

נספח מס' 2

נתוני מחירים על סוגים שונים של נשק רוסי

הערות	המחיר (בדולרים)	הנשק
במחירי 1996	400-500	מקלע
- " -	250-125	תת-מקלע
- " -	12,000	משגר "קטיושות"
במחירי 1996-1994	1.2-0.5 מיליון	טנק T-72
במחירי 1996	2.2-2.1 מיליון	טנק T-80
במחירי 1999	2.5 מיליון	טנק T-90
	20-14.5 מיליון	מטוס מיג 29
40,000 לכל טיל נוסף	40,000 ליחידה	טיל ניימ קומפקטי Iglu
במחירי 1999	21-12 מיליון	מערכת ניימ ונגד טילים Tor (S-15)
במחירי 1999	20 מיליון	פנציר S-1 (S-10)
(הערכה בלבד)	200 מיליון למערכת	S-300 (s-300V)
		מערכות ניימ לטווח קצר:
25,000 לכל טיל נוסף	30,000	Krug
20,000 לכל טיל נוסף	-----	Osa
במחירי 1996	200,000 ליחידה	טיל קרקע-קרקע טקטי